

8 SFRAGISTIKA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Cílem kapitoly je seznámit studenty se sfragistikou, tedy naukou o pečetích, jejich funkcích a kulturně společenském významu. Tato disciplína se zabývá popisem a výkladem pečetí. Po vysvětlení základních pojmů a představení dějin disciplíny je pozornost věnována funkcím a typům pečetí, jejich vnějším znakům a také způsobům přichycení na psací látce.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly dokážete:

- pracovat se sfragistickým materiálem různého typu;
 - popsat vnější znaky pečetí;
 - charakterizovat funkce pečetí;
 - orientovat se v základních typech pečetí a jejich klasifikacích;
 - pochopit způsoby připevnění pečetí k dokumentu.
-

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Prostudování kapitoly vám zabere přibližně 60 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Sfragistika; pečeť; pečetní látka; typář; pečetidlo

8.1 Předmět bádání a dějiny disciplíny

Sfragistika (z řec. *sfragis*, tj. pečeť), resp. sigilografie (z lat. *sigillum*, tj. pečeť), se zabývá vznikem, užíváním a popisem pečetí. Na začátku byla považována za součást diplomatiky při hodnocení vnějších znaků listiny. Samostatnou vědní disciplínou se stala až ve 2. polovině 19. století po vypracování vlastní metodologie.

Vědecké počátky sfragistiky sahají do 17. století a souvisejí s pracemi Jeana Mabillona („De re diplomatica libri sex“, 1681) a Johanna Michaela Heineccia („De veteribus Germanorum aliorumque nationum sigillis“, 1709). Termín sfragistika poprvé použil německý historik práva Johann Heumann ve svém díle „Commentarii de re diplomatica imperatorum etc.“ (Norimberk 1745–1753). K plnému rozvoji oboru došlo až v polovině 19. století díky rozsáhlé vydavatelské činnosti především německých (Friedrich August Vossberg, Hermann Grotefend), francouzských a rakouských (Eduard Melly) autorů. Důležité bylo také zakládání sbírek odlišných pečetí v tehdejších archivech a knihovnách. Koncem uvedeného století se objevily první formální systémy klasifikace pečetí, vytvořené Hermannem Grotefendem a Friedrichem Karlem Hohenlohe-Waldenburgem.

V českém prostředí byl do konce 19. století počet badatelů zabývajících se pečetěmi poměrně skromný. V 15.–16. století byly pečeti využívány hlavně pro zpracovávání genealogie panovnických a předních šlechtických rodů (Bartoloměj Paprocký, Václav Březan), později pro řešení některých otázek panovnické a zemské heraldiky (Gelasius Dobner, František Martin Pelcl, Josef Vratislav Monse). O intenzivnější rozvoj sfragistického bádání se přičinil vznik časopisů „Památky archeologické a místopisné“ (1855) a „Časopisu Společnosti přátel starožitností českých“ (1893), na jejichž stránkách se objevilo několik studií věnovaných pečetím. Velké zásluhy na rozvoji české sfragistiky, zejména šlechtické, měli také Martin Kolář a August Sedláček. Badatelskou osobností, která postavila českou sfragistiku na skutečné vědecké základy, byl Václav Vojtíšek, jehož práce z roku 1928 („O pečetěch a erbech měst pražských a jiných českých“, Praha 1928) svými metodologickými výsledky přesáhla rámec městské sfragistiky a přinesla nové kvalitativní změny ve sfragistickém bádání.

8.2 Pečeť, její funkce a základní typy

Pečeť lze definovat jako otisk razidla (pečetního typáře, pečetidla) opatřeného obrazem, znakem či nápisem, který určuje svého majitele, tj. fyzickou (např. panovníka, církevního hodnostáře, šlechtice, měšťana atd.) nebo právnickou osobu (město, cech, kapitula atd.) ve hmotě (pečetní látce) schopné tento obraz, znak či nápis uchovávat.

Funkce pečetí se v průběhu staletí měnily v závislosti na společensko-ekonomických podmínkách, nicméně lze postihnout tři základní funkce:

- **uzavírací, tzv. zapečetění** – chránila obsah jí uzavřené písemnosti;
- **ověřovací** – ověřovala pravost písemnosti;
- **pověřovací** – sloužila jako doklad pověření osoby, která se jí prokazovala.

K základním typům pečetí patří:

- **velká pečeť (hlavní)** – používaná pro nejvýznamnější písemnosti;
- **malá pečeť** – používaná pro méně významné události, např. úřední smlouvy;
- **sekret** – sekretní pečeť původně sloužila jako osobní pečeť, později plnila funkce kontrasigilla;
- **rubní pečeť (tzv. kontrasigillum)** – pečeť na reverzní straně dvoustranné pečetí;
- **signet** – osobní pečeť pro tajné dokumenty a soukromou korespondenci;
- **pečeť sdružená** – užívaná osobami v právním vztahu, např. manželé, sourozenci.

8.3 Vnější znaky pečetí

Při popisu pečetí mají význam tzv. vnější znaky, tj. pečetní látka, tvar, velikost, typ pečetního obrazu, legenda a způsob upevnění pečetí.

- **pečetní látka**

Výběr pečetní látky, tj. materiálu na výrobu pečetí, vycházel převážně z místní tradice a místních zdrojů surovin. Pečetí byly zhotovovány z hlíny (např. v Mezopotámii), vosku, kovu, pečetního laku, nekvašeného pšeničného těsta aj. Na výrobu voskových pečetí se používal včelí vosk, od 12. století vosk barevný (červený, zelený, černý, hnědý, modrý), jehož barva byla závislá na použitém přídavku (saze, měděnka aj.). Nejčistší barvou byla červená, pak zelená, černá a přírodní. K výrobě kovových pečetí (buly) se používalo převážně olovo (papežské buly) a zlato (císařské a královské), zřídka stříbro, měď nebo cín. Pečetní lak (zvaný španělským voskem) zpočátku sloužil hlavně k zapečetění listů, pak se stal běžnou pečetní látkou. Z nekvašeného pšeničného těsta byly vyráběny tzv. oplatkové pečetí vkládané pod kryt papíru. Existovaly ještě tzv. pečetí slepé, vyražené přímo na psací látku.

- **tvar pečetí**

Mezi tvary pečetí je možno rozlišit tvar kulatý, oválný, zašpičatěle oválný, štítovitý nebo víceboký. První dva jsou historicky nejstarší a byly známé již ve starověku. Kulaté dominovaly ve všech společenských vrstvách. Tvar zašpičatěle oválný byl charakteristický zejména pro osoby a instituce církevní a štítovitý pro šlechtu. Víceboké pečetí, tj. trojúhelníkové, čtvercové, obdélníkové apod., používaly hlavně šlechta a měšťanstvo, zatímco osmiboké našly uplatnění např. u signetů různých společností.

- **velikost pečetí**

Voskové pečetí měly průměr zhruba 5–150 mm, kovové 20–50 mm. K nejmenším patřily pečetí prstenové, např. *anulus piscatoris* (rybářský prsten) papežů.

- **typ pečetního obrazu**

Podle pečetního obrazu se pečeti nejčastěji dělí na nápisové, obrazové, portrétní, erbové a kombinované.

Pečeti nápisové mají v pečetním poli pouze písmo či text. Písmo může mít podobu nápisu v pečetním poli, opisu po obvodu a tzv. exergue na pečetní hraně.

Pečeti obrazové se dělí na čtyři typy:

- topografický – architektura
- věcný – obrazy s náměty zvířecími, rostlinnými i předmětovými
- fantastický – mytologické postavy a zvířata
- hagiografický – náboženské motivy

Obrázek 18: Pečeť obce Leskovec u Vsetína (typ věcný).

Zdroj: <https://www.jurickuvmlyn.cz/leskovec.htm> (16. 02. 2024).

Portrétní pečeti představují vlastníka v pěti různých typech:

- majestátní – panovník sedící na stolci či trůně s insigniemi

Obrázek 19: Majestátní pečeť Karla IV. jako římského a českého krále z roku 1348.

Zdroj: https://www.zlate-mince.cz/Statni_Pecet.htm (01. 02. 2024).

- jezdecký – jezdec na koni; podtypy: rytířský, válečný, lovecký, slavnostní – žena na koni).

Obrázek 20: Jezdecká pečeť opavského knížete Mikuláše z roku 1318.

Zdroj: Zemský archiv v Opavě, fond Slezský stavovský archiv, inv. č. 2.

- pěší – stojící rytíř v plné zbroji nebo dáma ve dvorském oděvu.

Obrázek 21: Pěší pečeť olešnického a kozelského knížete Konráda III. z roku 1404.

Zdroj: Státní okresní archiv Opava, fond Archiv města Hlučín, inv. č. 2.

- pontifikální – církevní hodnostář v pontifikálním rouchu s odznaky hodnosti a moci sedící na stolci nebo klečící.

Obrázek 22: Pontifikální pečeť olomouckého biskupa Jana ze Středy z roku 1378.

Zdroj: Státní okresní archiv Opava, fond Archiv města Opava, inv. č. 122.

- antický – hlava nebo poprsí antického vládce.

Obrázek 23: Pečeť lehnického knížete Václava I. z roku 1354.

Zdroj: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Księstwo Legnicko-Brzeskie, inv. č. 27.

- erbovní – představovaly celý erb majitele nebo jeho část.

Obrázek 24: Pečeť břežského knížete Ludvíka II. z roku 1402.

Zdroj: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Księstwo Legnicko-Brzeskie, inv. č. 32.

- kombinované pečeti – byly tvořeny prvky výše popsanych skupin.

V odborné literatuře je také známá typologie pečeti podle vlastníka, která pečeti dělí na:

- církevní
- panovnické
- městské
- cechovní
- pečeti fyzických osob (šlechticů, měšťanů, venkovských obyvatel).

- **legenda**

Ke vnějším znakům pečeti patří také legenda, tj. text se jménem a tituly majitele. Ve středověku byla psána latinsky nebo řecky (východní Evropa), následně se prosazují i národní jazyky, zejména francouzština a němčina. Nejstarším písmem na pečetích byla kapitála, později gotická a humanistická majuskule a minuskule.

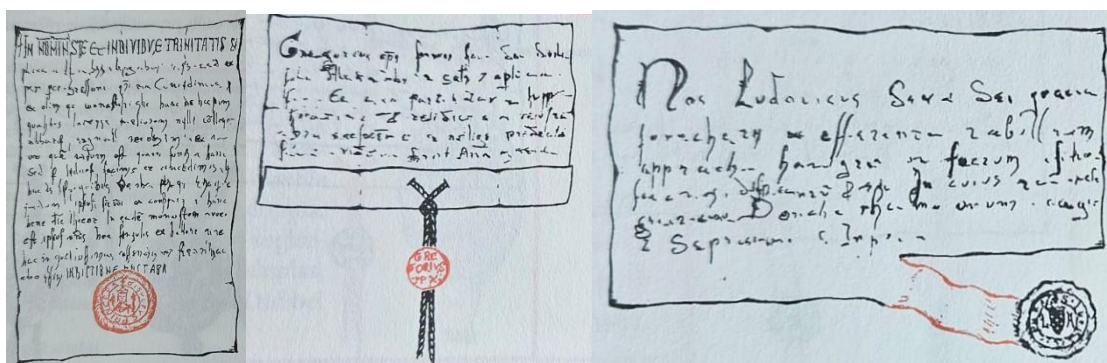
8.4 Způsoby připevnění pečeti k dokumentům

Pečeť mohla být k dokumentu připevněna:

- **přitištěním** – pevné spojení pečetní látky s látkou písemnosti;

- **přivěšením** – pečeť je připojena k listině pomocí závěsu protaženého dokumentem (pergamenový proužek, šňůra), který se po zpečetění stává neoddělitelným.
- **zavěšením** – pečeť umístěna na nastřiženém pergamenovém proužku, který je součástí psací látky listiny. Proužek vznikl podélným naříznutím dokumentu.

Závěs pečetí je pomůcka z různého materiálu (pergamenový proužek, šňůra atd.), která prochází zářezem v dokumentu a je určena k přivěšení pečetí. V latině papežské kanceláře se závěs buly nazývá *filum*, ať už je z jakéhokoliv materiálu (hedvábná stuha, lat. *filum sericum*, nebo konopný provázek, lat. *filum canapis*).

Obrázek 25: Způsob přichycení na psací látce – přitištění, přivěšení, zavěšení.

Zdroj: MÜLLER, Karel – VRTEL, Ladislav (edd.): *Vocabularium Internationale Sigillographicum*. Bratislava 2016.

DALŠÍ ZDROJE

- Prezentace ke kapitole
 - Doporučená literatura:
1. ČAREK, Jiří: *O pečetích českých knížat a králů z rodu Přemyslova*. Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy 8, 1938, s. 1–50.
 2. HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Praha 1997.
 3. KREJČÍK, Tomáš: *Pečeť v kultuře středověku*. Ostrava 1998.
 4. KREJČÍKOVÁ, Jarmila – KREJČÍK, Tomáš: *Úvod do české sfragistiky*. Ostrava 1989.
 5. KREJČÍKOVÁ, Jarmila – KREJČÍK, Tomáš: *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*. Praha 1987.
 6. MARÁZ, Karel: *Pečetí Jana Lucemburského*. Brno 2007.

7. MARÁZ, Karel: *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*. Brno 2014.
8. MAREČKOVÁ, Marie: *Přehled pomocných věd historických*. Brno 2000.
9. MÜLLER, Karel – VRTEL, Ladislav – HLEBIONEK Marcin (edd.): *Vocabularium Internationale Sigillographicum*. Bratislava 2016.
10. NOVÝ, Rostislav: *Pečeti pražských a olomouckých biskupů*. Sborník archivních prací 10/1, 1960, s. 181–214.
11. PAKOSTA, Oldřich: *Pečeti litomyšlských biskupů*. In: Litomyšl. Duchovní tvář českého města. Litomyšl 1994, s. 53–70.
12. SEDLÁČEK, August: *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. Sv. 1–5*. Praha 2001–2003.
13. ŽUDEL, Juraj – NOVÁK, Jozef: *Průručka diplomatiky, sfragistiky a heraldiky*. Bratislava 1956.

KONTROLNÍ OTÁZKY

1. Definujte pojem pečeť.
2. Charakterizujte funkce pečeti.
3. Co je to tzv. oplatková pečeť?
4. Popište způsoby připevnění pečeti k dokumentu.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola seznámila se základními pojmy sfragistiky, jejími dějinami a také základními typy a funkcemi pečeti. Pozornost byla věnována zejména popisu pečeti, kde se určuje velikost a tvar pečeti, pečetní látka, typ pečetního obrazu, legenda a způsob přichycení na psací látku.

ODPOVĚDI

Ad. 1. Pečeť lze definovat jako otisk razidla v pečetní látce, který charakterizuje svého držitele a uzavírá či potvrzuje textový výstup (listinu, list apod.).

Ad. 2. Pečeť plnila tři základní funkce: 1. uzavírací, tzv. zapečetění (chránila obsah jí uzavřené písemnosti); 2. ověřovací (ověřovala pravost písemnosti) a 3. pověřovací (sloužila jako doklad pověření osoby, která se jí prokazovala).

Ad. 3. Tzv. oplatková pečeť byla vyráběna z nekvašeného pšeničného těsta a vkládána pod kryt papíru.

Ad. 4. Rozlišujeme tři typy připevnění pečeti k dokumentu: 1. přitíštění (pevné spojení pečetní látky s látkou písennosti); 2. přivěšení (pečeť na pergamenovém proužku zavěšeném na plíce) a 3. zavěšení (pečeť umístěná na nastříženém pergamenovém proužku, který je součástí psací látky listiny).
